

*“For livmoderen er en slags forunder-
lighedernes værksted” –
Thomas Bartholin, forplantningen og
den legende natur*

AF SIGNE NIPPER NIELSEN

SLAGMARK #78
SIDER: 29-41

”Aldrig nogensinde er flere forbløffende vidundere
blevet bemærket end i den menneskelige fødsel.
For livmoderen er en slags forunderlighedernes værksted” (Bartholin, 1667, 3:28).¹

INDLEDNING

Sådan skrev den berømte danske anatom og naturhistoriker Thomas Bartholin (1616-1680) i et af sine mange breve til udenlandske kolleger om den uforudsigelighed og mangfoldighed, der karakteriserede menneskenes fødselsprodukter. Et utal af hybride fostre (halvt dyr, halvt menneske), misfostre, *mola*-graviditeter og andre usædvanlige fødselsprodukter optrådte i Bartholins skrevne observationer og genstandssamlinger side om side med utallige andre sjældne naturbegivenheder og kroppe.² Alt dette var udtryk for naturens forunderlige leg (Nielsen, 2010, s. 120-122).

Denne artikel undersøger, hvordan medicinen, som den blev praktiseret af Thomas Bartholin, var optaget af at beskrive det flygtige, uregerlige og kaotiske ”stof”, som man mente, livet og naturen var gjort af. Særligt udviste Bartholin i sit værk og virke en betydelig interesse i at beskrive livets fremkomst og vækst. Undersøgelsens tematiske fokus er således Bartholins studier af enkeltstående tilfælde af den menneskelige formering.

Jeg vil i artiklen fokusere på Bartholins store empiriske ambition om at beskrive naturens mangfoldighed med særligt fokus på medicinske og anatomiske hændelser. Han udfoldede især dette projekt i sine hundredvis af nedskrevne observationer og breve udvekslet med andre europæiske naturforskere og lærde samt i sin samling af naturalier, der inkluderede talrige anatomiske og zootomiske genstande. Her vil jeg tydeliggøre, hvordan målet med observationerne og indsamlingen ikke var simplicitet, klarhed, klassifikation og udvikling af modeller. Snarere var ambitionen via litterære og genremæssige teknologier på den ene side og indsamlings- og udstillingspraksisser på den anden side gennem kroppen at pege på singulære hændelser i naturen for derved at åbenbare naturens afvigelser fra dens sædvanlige veje, dens afvekslende leg og Guds forunderlige og alsidige skaberværk.

Jeg peger i forlængelse af dette i artiklen på, at livmoderen og kroppen havde kapacitet til at frembringe mange forskelligartede produkter i den type tidlige moderne medicin, som Bartholin repræsenterede. Siden slutningen af 1700-tallet begyndte man at se videnskabelige værker, der tilnærmelsesvis beskrev fosterudviklingen som en kontinuerlig udviklingsproces, som vi kender den i dag (Soemmering, 1799). Bartholin og hans samtidige beskrev derimod undfangelsesprodukter, der ofte kunne antage helt andre og uforudsigelige former, og som snildt kunne krydse grænser mellem planter, dyr og mennesker. Hos Bartholin var et barn blot ét resultat af undfangelsen blandt mange, svangerskabet foregik ikke nødvendigvis altid i livmoderen, ej heller altid i en voksen kvindekrop, og den vaginale vej ud af kroppen for fostret var blot én af flere mulige udgange. Hvor et foster af nutidens mennesker i reglen tænkes som en utvetydig enhed, inkarnerede fødselsprodukter og forplantningen (*generatio*) flertydighed, uklarhed og overraskelse og var indvævet i en kompleks videnskabelig kultur (se også Duden, 2002 samt Morgan, 2009, s. 11ff. for moderne opfattelser af fostret). Genstandsfeltet for Bartholins studier, naturen og kroppen, fremstod således også som potentielt utæmmet, ukontrollerbar og legende. Særligt i formeringsprocessen blev grænserne mellem forskellige typer af kategoriseringer, herunder normalt og patologisk, natur og kultur, naturriggerne og arterne, destabiliseret.

BARTHOLINS EMPIRISKE PROJEKT

Thomas Bartholin var professor i anatomi på Københavns Universitet og bestred i sin levetid en række ærefulde hverv i det danske lærde liv.³ Han var leder af Københavns anatomiske teater (*Domus anatomica*) mellem 1649 og 1656, hvor han fungerede som praktisk anatom. I kraft af sit omfattende korrespondancenetværk var han samlingspunkt for både dansk-norske og øvrige europæiske naturforskere, læger og andre lærde. Forud for dette havde han rejst Europa rundt i 10 år på sin akademiske dannelsesrejse og fik her opbygget et imponerende korrespondancenetværk af europæiske naturforskere og læger. Især naturhistorie og visse former for lægevidenskabelig viden var særligt afhængige af udveksling af viden og genstande gennem en transaktionsproces, der foregik via netværk, bundet sammen af brevvekslinger og akademiske rejser. Naturforskere som Bartholin blev opfattet og opfattede sig selv som medlemmer af den europæiske lærde republik (*respublica litterarum*), et forestillet fællesskab, der forenede europæiske lærde og naturkendere på tværs af territoriale og konfessionelle grænser (se f.eks. van Miert, 2013; Findlen, 1991). Via brevvekslinger kunne lærde som Bartholin, der levede langt væk fra de etablerede kulturelle og videnskabelige centre på det europæiske kontinent, deltage i og holde sig orienteret i de videnskabelige udvekslinger og diskussioner, der var livsnødvendige for tidens empiriske ambitioner om at kortlægge hele naturens righoldighed. Det videnskabelige studie af det levende handlede for mange naturhistorikere og læger i tidlig moderne tid om at beskrive naturens variation og mangfoldighed.

Bartholin, som var født ind i den lærde og indflydelsesrige Bartholin-Fincke familie, er primært kendt som opdager af lymfekarsystemet hos mennesket og som ophavsmand sammen med sin fader, Caspar Bartholin (1585-1629), til Europas dengang mest populære anatomiske atlas.⁴ Men en stor del af hans videnskabelige engagement lå i studier af naturens forunderlige veje. I sin korrespondance med andre europæiske naturforskere og læger udfoldede både Bartholin og hans kolleger en markant fascination af mærkværdige naturbegivenheder og særligt svangerskaber og fødsler optog ham (Bartholin, 1667). Derudover kom den betydelige vægt på hidtil ukendte fænomener og ting i naturen hos Bartholin særligt til sin ret i tre af hans værker (Nielsen, 2010, s. 84ff). Afhandlingen *De insolitis partus humani viis dissertatio nova* adresserede specifikt forunderlige fødsler (Bartholin, 1664). Fokus på det særegne gælder desuden for *Historiae anatomicae rariores* (Sjældne anatomi-

ske historier) i seks såkaldte centurier (bind indeholdende 100 observationer) (Bartholin, 1654-1661), samt tidsskriftet *Acta medica et philosophica Hafniensia*, som udkom nogle årtier senere i København (Bartholin, 1673-1680). Begge sidstnævnte værker anvendte observationsgenren, *historia*. Hvor *historiae rariores* var nedfældet af Bartholin selv, inkluderede bidragyderne til *Acta medica* både Bartholin og andre danske og udenlandske læger og naturforskere.

Både *Acta medica* og *Historiae rariores* bestod af på hinanden følgende beskrivelser af partikulære fænomener. Den medicinske *historia*-genre var navnlig optaget af det, man med tidlig moderne terminologi kaldte det præternaturlige – altså enestående og usædvanlige fænomener, som befandt sig uden for naturens sædvanlige gang (Pomata, 2005). Historierne rummede beskrivelser af eksempelvis misfostre, sjældne og eksotiske planter, usædvanlige sygdomme og andre typer lidelser såsom brystkræft, sår i maven, menstruerende mænd og gamle koner, jomfrumælk, orm i hjernen, koleraepidemier og pest. Derudover kunne man finde omtaler af gennemførte dissektioner og beskrivelser af deres fund, samt observationer der behandlede mere isolerede naturfænomener, herunder søuhyrer, havfruer og basilisker, en fisk med korsets tegn og statuers sved. I begge værker fyldte observationer relateret til forplantningen godt op (Nielsen, 2010, s. 89). Sammensuriet i *Acta medica* og *Historiae rariores* af både usædvanlige og langt mere dagligdags forekomster, den tilsyneladende tilfældige organisering af temaer og emnevalget lå helt på linje med tidens øvrige europæiske naturvidenskabelige tidsskrifters indhold (Pomata, 2005, s. 131-135).

Denne forkærlighed for afvigelser i naturen og menneskekroppen materialiserede sig tillige i Bartholins private naturaliesamling, hvor han blandt andet udstillede anatomiske og zootomiske genstande til skue for besøgende lærde (*curiosi*).⁵ Museet blev betragtet som et fremragende rum til studiet af naturens leg. Her blev genstandene iscenesat som sjældenheder i tråd med det 16. og 17. århundredes naturforsknings ofte udtalte optagethed af det vidunderlige, kuriøse, nye og ukendte. Samtidig blev Bartholins museum også iscenesat som et religiøst rum, hvor studiet af naturen blev ophøjet til studiet af Guds underværker, en eksplicit retorik, der ikke mindst gjorde sig gældende i protestantiske vidensmiljøer (Bartholin, 2007, s. 108; Nielsen, 2010, s. 93-100; Nielsen, 2017, s. 129-130).

Kropsdelene fra dyr og mennesker i Bartholins museum havde forskelligt ophav. Først og fremmest kom de fra dissektioner af mennesker og dyr i det nærliggende

anatomiteater, hvor de ofte offentlige dissektioner blev udført på kriminelle kroppe. De få dokumenterede dissektioner af barnekroppe foregik på ofre for barnemord. Disse ”rester” fra dissektionerne var blevet bearbejdet således, at de i museet kunne udstilles i form af en håndfuld menneskeskeletter, menneskehuder, indtørrede organer og knogler. I museet opbevarede Bartholin ligeledes hele eksotiske dyr, forsteninger, sten og mineraler, metaller og jordarter. Nogle af genstandene fik Bartholin foræret som gaver. Andre blev tilsendt som dokumentation i forbindelse med en brevveksling, såsom en tand, der sammen med noget pus var kommet ud af øret på en ung mand (Bartholin, 1667, 3:17). Observationer og genstande fulgtes i det hele taget ofte ad via de lærde korrespondancenetværk.

Museet indeholdt derudover en række direkte forplantnings-relaterede genstande. Beskueren kunne undre sig over skelettet af en nyfødt pige, skeletterne af to for tidlige fødsler (*abortus*), et indtørret embryon, en fosterhinde, en navlestreng fra et nyfødt barn og fedtet fra en nyfødt pige. Endvidere kunne man betragte legemsdele og knogler, fundet i eller udstødt af menneskekroppe, såsom den ovennævnte tand, en lille trekantet knogle fundet inde i et menneskehjerte, en rygrad gennem hvilken en trærod havde vokset, en knogle fra en kvindes nyre, en sten udstødt via tarmbevægelserne sammen med to andre sten, og en magisk kugle, bestående af voks, uld, en lille nål etc., som var blevet kastet op af en adelsdame. Man kunne også finde lignende fremmedlegemer fundet i dyrekroppe (Bartholin, 2007, s. 90-109). Museets genstande illustrerer tydeligt Bartholins fascination af gevækster, der hemmeligt voksede i kroppen.

Naturens forunderlige leg var særdeles velegnet som undersøgelsesgenstand for den type observationsbaseret medicin, Bartholin praktiserede. Længe før Francis Bacons reformer af naturfilosofien og afvisning af aristotelismen i starten af 1600-tallet havde medicinen som disciplin i praksis været optaget af at undersøge partikulære fænomener, på trods af at den forfægtede at stå på generaliserbar og universel viden. Bartholins forkærlighed for vidundere og usædvanlige naturbegivenheder hvilede således både på en lang medicinsk tradition og på en ny form for medicin og naturhistorie, der gjorde sig gældende navnlig fra og med det 16. århundrede. Fra det tidspunkt fandt man, at direkte undersøgelser og observationer af naturens mærkværdigheder og af det uforudsete og nye var en mere velegnet form for naturerkendelse end tidligere tiders skolastiske systembygning. Naturen skulle kortlægges ved selvsyn (*autopsia*), ved den rene erfaring, ubesmittet af tidli-

gere tiders teoretiseren og spekulationer. Naturens rigdom, der var guddommeligt frembragt, var begyndt at forekomme naturgranskerne uendelig og bestandigt foranderlig. Den klassiske naturerkendelse, der byggede på klassifikation, system- og teoribygning, kunne ikke længere indfange naturens sammensathed og foranderlighed. Eftersom vidundere var enestående begivenheder, der opnåede deres forunderlige kvaliteter fra manglen på en åbenbar årsag, kaldte navnlig de på empirisk undersøgelse. Det var derfor naturens materialitet, det konkrete, der skulle kortlægges, og det kunne man gøre ved at indsamle den for at observere den direkte ved brug af sanserne (Cook, 2006, s. 407-408; Daston & Park, 2001; Pomata, 1996; Siraisi, 1996).

FORUNDERLIGHEDERNES VÆRKSTED OG NATURENS LEG

Bartholin skal forstås som en af de sidste repræsentanter for et lærd natursyn, der begyndte at overlapse med og blive overtaget af et nyt. Hvor naturen fra og med slutningen af det 18. århundrede fik ubrydelige love, havde den i middelalderen og tidlig moderne tid sædvaner (Daston, 1998). I det 16. og 17. århundrede var begrebet *lusus naturae*, naturens leg, blevet genopdaget af naturgranskerne. Naturen var i disse århundreders videnskabelige kultur genopstået fra Aristoteles, Plinius og Ovid i legende form. Den var spøgeful, og undersøgelsen af den var båret af en af den tidlig moderne videnskabsudøvelses centrale dyder: nysgerrighed (Findlen, 1990). Renæssancens og barokkens *curiosi*, en kosmopolitisk gruppe af lærde med et særligt trænet øje for naturens underfulde ejendommeligheder, bestod af medicinsk uddannede læger og naturhistorikere som Bartholin, apotekere, adelige, gejstlige og handelsmænd. Gruppen af *curiosi* indsamlede og udvekslede ofte usædvanlige genstande og rapporter om naturundere (Daston & Park, 2001). Tidens naturhistorie og lægevidenskab var med dette udgangspunkt med til at skabe kategorier, der tydeliggjorde, at grænserne mellem de forskellige naturrigger var mulige at overskride. Når Bartholin sammenlignede det ufødte barn med en valnød, når han lod en pige have en hund som far eller en ged føde et menneske, blev kategorier overskredet og naturens orden forstyrret. Homologier og analogier var centrale principper i taksonomien før Carl von Linné, og dette princip var stadig tilbagevendende i Bartholins analogiske anatomi (Nielsen, 2017, s. 121ff.).

Historia-genren var særligt anvendelig til at frembringe følelser af undren og nysgerrighed, idet den var kort, overraskende, lagde vægt på nyhedsværdien og var skrevet i et tilsyneladende uudsmykket, rensat sprog (Pomata, 2005). I nedenstående eksempel udtrykker Bartholin selv idealet om det uudsmykkede sprog, en litterær teknologi kendetegnende for genren:

I Bergen Stift, i byen Skaanevig omkring den første søndag i fasten 1640, fødte en ged et menneskefoster, med ansigt, arme, øjne, næse, mund, kinder, pande og gyldent hår på hovedet. Alle disse dele lignede tydeligt de tilsvarende dele på et menneskeligt foster, bortset fra at der i stedet for negle var klove på fingrene. I det væsentlige udgjorde hele den øvre del af kroppen fra mellemgulvet og op et perfekt menneske. Derimod lignede det længere nede en uformelig blære. Dog kunne man ane bagbenene sammenføjede med klove [...]. Kun her lod fostret den menneskelige maske falde [...]. Barnet manglede alle tegn på liv, selvom det blev født tæt på den dag, moderen var sat til at nedkomme. Hr. Elias Andersen, pastor samme sted, sendte historien om dette misfoster uudsmykket til hr. Ludvig Munthe, tidligere biskop af Bergen, som det var sket og set (Bartholin, 1654, 1:86).

Denne hybrid mellem ged og menneske stod ikke alene i Bartholins beskrivelser af livmoderens forunderlige frembringelser. Kvinder fødte dyr og frembragte dyrelignende gevækster i et relativt betragteligt omfang, en mand fra Holbæk var fundet ”drægtig” med en stor griselignende orm (Bartholin, 1673, 1:3), og et nyfødt barn på Fyn var drægtigt med et andet lille foster (Bartholin, 1661, 6:100). I Ole Worms raritetskabinet befandt sig et af de to hønseæg, som på forunderlig vis var dukket frem fra en norsk kvindes livmoder i 1639, og Bartholin berettede om selve den forunderlige fødsel i sine *Historiae rariores* (Bartholin, 1654, 1:4). I Helsingør havde en kvinde antageligvis født et væsen, der havde en påfaldende lighed med en rotte. Dyret løb ned i et hul i gulvet, så snart det var blevet født og blev aldrig set igen. Men Bartholin ville ikke drage de tilstedeværende kvinders troværdighed i tvivl, for, med hans egne ord, ”bekræfter mange menneskers erfaringer eksistensen af monstrøse fostre” (Bartholin, 1654, 1:10). Også flyvende væsener, insekter og *mola*-graviditeter kunne efter sigende undtages og fødes af kvinder (Bartholin, 1673, 1:26). Der var desuden adskillige eksempler på enestående *mola*-graviditeter observeret af fremstående naturforskere, der tog form som en sønemone med to ører på hver side, en svamp eller en foldet hånd med en tommelfinger, en tudse, eller en penis, eller som var udstyret med øjne eller høgenæb, et flabet grin om munden og næb

og vinger (Bartholin, 1657, 3:1). Alle disse forunderligt formede gevækster dukkede frem i betydelige mængder i den europæiske lærde litteratur i det 16. og 17. århundrede (McClive & King, 2007). Og netop krydsningerne af grænser mellem mennesker, dyr og planter – og ganske ofte også mineraler – kendetegnede dem.

Dertil kom, at fostre (og andre forunderlige forplantningsprodukter) ikke nødvendigvis var kendetegnet ved at komme ud af kroppen ad den sædvanlige vaginale vej. Dette lå i forlængelse af den tidlige moderne idé om, at naturen klogt bidrog til at udskille uønsket eller overflødig kropslig materie (se også Duden, 1991). Denne tankegang lå til grund for Bartholins afhandling *De insolitis partus humani viis dissertatio nova* (Bartholin, 1664) om de menneskelige fødslers usædvanlige veje. Afhandlingen var foranlediget af og blev indledt med historien om ”den aldeles forunderlige skæbne”, der tilkom kvinden Inger fra Lolland, der var gravid i 16 år, hvis historie Bartholin detaljeret beskrev i afhandlingen. I 1643 opdagede Inger, at hun var gravid med tvillinger. Men da det ventede fødselstidspunkt indtraf, skete der intet. Veerne og smerterne varede i to dage, og derefter var der intet liv at føle i seks uger, indtil Inger atter begyndte at føle sine tvillinger bevæge sig. I de følgende fem år mærkede hun fostrenes bevægelser uophørligt, indtil hun fornemmede, at de skrumpede ind og døde. I de efterfølgende år brød fosterknoglerne ud igennem forskellige sår omkring Ingers navle, indtil alle knogler var ude (Bartholin, 1664, s. 1-8).

Denne usædvanlige fødsel gennem navlen gav Bartholin anledning til at vie en hel afhandling til usædvanlige fødselsveje. En del af kapitlerne behandler således forskellige aspekter af Ingers fødsel. I andre kapitler ses det tydeligt, hvorledes videnskabelig evidens i renæssancen og barokken ikke blot bestod af direkte observation, men blev suppleret af boglærdom og litteratur, både naturfilosofisk, antikvarisk-historisk, mytologisk og bibelsk. I afhandlingens efterfølgende kapitler fastslog Bartholin blandt andet, at Jesu fødsel fandt sted gennem den normale fødselsvej, og diskuterede Minervas og Dionysos’ mytologiske fødsler. I de resterende dele af afhandlingen behandlede Bartholin tilfælde af forunderlige fødsler gennem munden, lysken og anus og det førnævnte tilfælde af et drægtigt foster. Bartholin afrundede sin afhandling med en diskussion af fødselshjælpens situation og udvikling i Danmark og argumenterede for, at fødsler som Ingers kunne undgås ved bedre uddannelse af jordemødrene.

Fostre var altså ikke ensartede entiteter hos Bartholin. Ej heller foregik fødsler nødvendigvis vaginalt. Og mennesker avlede ikke nødvendigvis kun mennesker. Det før-moderne begreb *generatio* havde siden antikken betegnet frembringelsen af nye individer eller nye dele af individer. Denne proces involverede hos mennesker undfangelse, graviditet og fødsel, såvel som fundamentale kropslige funktioner hos både mænd og kvinder, som man i den lærde litteratur mente opretholdt denne proces, såsom udskillelse af sæd (hos både kvinder og mænd), menstruation og produktion af modermælk og amning, som mentes at tjene til forplantningen. I Bartholins studier af forplantningsprocessen fik kroppen tildelt evner til at skabe nye individer, der på ingen måde nødvendigvis omfattede en reproduktion af lighed, men snarere var kendetegnet ved en potentiel krydsning af grænser. Som følge af naturens evne til at lege havde kroppen kraft til at forme nye, forunderlige individer eller gevækster kendetegnet ved forskel og andethed, uden hensyn til etablerede grænser. Tilsvarende har kropshistorikere fundet, at der i den tidlige moderne krops flydende indre ustandseligt fandt metamorfiske processer sted, hvor kroppens vitale væsker kom på afveje og fandt alternative udgange (eksempelvis det dengang, i medicinske kredse, velkendte fænomen ”vikarierende menstruation”, hvor menstruationsblodet fandt vej ud af andre kropsåbninger, såsom øret eller anus) (Duden, 1991, s. 108-109). Denne uforudsigelighed og tilfældighed kendetegnede forplantningsprocessen hos Bartholin og afspejlede naturens tilsvarende forunderlige mønstre.

Den konstante transformation, der fandtes i naturen, naturens opfindsomhed og dens tilbøjelighed til at avle en ting ud af en anden, dens evige flygtighed og den bestandige proces, hvor noget blev til noget andet, var væsentlige principper i den tidlige moderne naturhistorie, og Bartholins undersøgelser af naturen var ingen undtagelse (Findlen, 1990). Denne flygtighed, denne naturens forvandlende kraft, var et princip, der fandtes overalt i Bartholins observationer af tilblivelse.

Videnskabelige praksisser er med til aktivt at konfigurere og gestalte naturlige fænomener. Denne konstruktion af fænomener foregik i den tidlige moderne naturobservation i et komplekst spil mellem sproglige og materielle praksisser, herunder legitimeringsstrategier såsom brug af vidneudsagn, brevveksling, indsamlingspraksisser og udveksling af materielle genstande, samt brug og produktion af illustrationer. Det flygtige stof, som naturen var gjort af, blev mere stabilt og synligt i denne proces (Daston & Lunbeck, 2011). I Bartholins genstandssamling blev kropslige

fænomener og ”udstødelser” omdannet til vidensproducerende (eller epistemiske) genstande (se f.eks. Rheinberger, 1997). Placeringen i museet var således en fastfrysning af stof fra naturen, som havde undergået en transformationsproces, før det endte i samlingen, og hvis oprindelse var overskridende frembringelser og kropslige gevækster i den levende krop og alligevel permanente og konkrete i museet. Genstandene var dog ikke mere fastfrosne, end at de i høj grad stod vidt åbne for videre fortolkning, hvilket Bartholin selv påpegede med jævne mellemrum. Han betonedede, at hans rolle var at indsamle og beskrive naturens hemmeligheder til brug for senere fortolkninger af naturfilosofferne (Bartholin, 1661, 6:100). Et af den medicinske *historia*-genres væsentligste karakteristika var, at den bød på en beskrivelse uden at begrunde den, men samtidig banede vejen for en senere forklaring af årsagerne (Pomata, 2005). Kausalitet var dog primært overladt til naturfilosofferne, mens naturhistorikerne, herunder lægerne og Bartholin selv, i reglen holdt sig til at observere og beskrive enestående fænomener i naturen. Bartholins fremstillinger af det levede, uregelmæssige stof, som udgør naturen, var således også særdeles åbne. Navnlig den manglende kausalitet i observationerne var med til på den ene side at producere følelser af undren, fascination og nysgerrighed, som var vigtige dyder i 15- og 1600-tallets videnskabelige cirkler og selskaber, og forunderlige, mærkværdige og kuriøse livsprocesser på den anden side. Den type tidlig moderne europæisk medicin og naturhistorie, som Bartholin var en af de sidste repræsentanter for, var således med til at forme naturens ustyrlige materialitet på en bestemt måde. Men til forskel fra moderne livsvidenskaber var målet at gestalte naturen således, at den fremstod uordentlig, overraskende og forunderlig.

NOTER

- 1 En stor tak til hhv. Carlsbergfondet og Wellcome Trust (bevillingsnr. 074298), der har været med til at finansiere forskningen, der danner grundlag for denne artikel. Endvidere tak til Niels W. Bruun, udgiver af den kommende engelske oversættelse af Thomas Bartholins breve, som har været så venlig at stille en stor mængde oversatte breve til rådighed for mig.
- 2 Det latinske ord, *mola* hed på dansk ”månedsbarn” eller ”månedsfoster”, og betegnede ifølge Mathias Moths ordbog ”et stykke kød, som aules i moderen i stæden for et barn.” Maanedsbarn (u.å.).

- 3 Der findes to egentlige biografier om Thomas Bartholin skrevet af hhv. en geolog (Garboe, 1949-50) og en speciallæge i pædiatri (Andersen, 2017). Begge er udarbejdet inden for et mere klassisk, videnskabshistorisk paradigme, der kun i ringe grad tager højde for den særlig logik i og de sociale og kulturelle dimensioner af datidens videnskabelige praksisser. Dertil opererer begge med en repræsentation af videnskabshistorien som en evolutionær, dualistisk bevægelse fra tradition og overtro mod modernitet og rationalitet og har fokus på videnskabelige bedrifter. De fungerer dog begge som imponerende og anvendelige referenceværker.
- 4 Det anatomiske atlas, som udkom første gang i Leyden i 1641 under titlen *Institutiones anatomicæ*, blev trykt omtrent 25 gange under forskellige titler og oversat til flere sprog. Der findes en kort oversigt, baseret på forskellige boghistoriske studier af værket, over de forskellige versioner og oversættelser af håndbogen i Nielsen (2010), s. 37-39.
- 5 Der findes desværre ingen illustrationer af genstandssamlingen, men et ufærdigt inventarium i Bartholin, 2007, s. 90-109.

LITTERATUR

- Andersen, J. B. (2017). *Thomas Bartholin – Lægen og anatomen. Fra enhjørninger til lymfekar*. København: FADL's Forlag.
- Bartholin, T. (1654). *Historiarum anatomicarum rariorum centuria 1-2*. København: Peter Haubold.
- Bartholin, T. (1654-61). *Historiarum anatomicarum rariorum centuria 1-6*. København: Peter Haubold.
- Bartholin, T. (1657). *Historiarum anatomicarum rariorum centuria 3-4*. København: Peter Haubold.
- Bartholin, T. (1661). *Historiarum anatomicarum rariorum centuria 5-6*. København: Peter Haubold.
- Bartholin, T. (1664). *De insolitis partus humani viis dissertatio nova*. København: Peter Haubold.
- Bartholin, T. (1667). *Epistolarum medicinalium centuria 1-4*, København: Peter Haubold.
- Bartholin, T. (red.) (1673). *Acta medica et philosophica hafniensia: Bind 1*. København: Peter Haubold.
- Bartholin, T. (red.) (1673-1680). *Acta medica et philosophica hafniensia* (bind 1-5). København: Peter Haubold.
- Bartholin, T. (2007). *Anatomihuset i København kortfattet beskrevet*, overs. N. W. Bruun. København: Loldrups Forlag.

- Cook, H. (2006). Medicine. I K. Park og L. Daston (red.), *Cambridge history of science: Vol. 3. Early modern science* (s. 407-434). Cambridge: Cambridge University Press.
- Daston, L. & Lunbeck, E. (red.) (2011). *Histories of scientific observation*. Chicago: University of Chicago Press.
- Daston, L. & Park, K. (2001). *Wonders and the order of nature 1150-1750*. New York: Zone Books.
- Daston, L. (1998). The nature of nature in early modern Europe. I *Configurations: A Journal of Literature, Science, and Technology* 6. 149-72.
- Duden, B. (1991). *The woman beneath the skin: A doctor's patients in eighteenth-century Germany*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Duden, B. (2002). Zwischen "wahrem Wissen" und Prophetie: Konzeptionen des Ungeborenen. I B. Duden, J. Schlumbohm & P. Veit (red.), *Geschichte des Ungeborenen: Zur Erfahrungs- und Wissenschaftsgeschichte der Schwangerschaft, 17.-20. Jahrhundert* (s. 11-48). Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.
- Findlen, P. (1990). Jokes of nature and jokes of knowledge. *Renaissance Quarterly* 43(2), 292-331.
- Findlen, P. (1991). The economy of scientific exchange in early modern Italy. I B. T. Moran (red.), *Patronage and institutions: Science, technology and medicine at the European court, 1500-1750* (s. 5-24). Bury St. Edmunds: Boydell Press.
- Garboe, A (1949-1950). *Thomas Bartholin: Et Bidrag til dansk Natur- og Lægevidenskabs Historie i det 17. Aarhundrede* (bind 1-2). København: Ejnar Munksgaard.
- "Måneds-bårn" (u.å.). I: *Moths Ordbog*. Hentet 21. September 2018 fra <https://mothsordbog.dk/ordbog?query=m%C3%A5nedsbarn>
- McClive, C. & King, H. (2007). When is a foetus not a foetus? Diagnosing false conceptions in early modern France. I V. Dasen & J.-L. Fischer (red.), *L'embryon humain face au temps de l'histoire, face au temps de la vie* (s. 223-238). Paris: CNRS
- Morgan, L. (2009). *Icons of life: A cultural history of human embryos*, Berkeley: University of California Press.
- Nielsen, S. N. (2010). *From the "workshop of wonders": Observing generation in Danish medicine, 1650-1800* (Upubliceret ph.d.-afhandling). University of Cambridge, Cambridge, UK.
- Nielsen, S. N. (2017). The significance of monstrous births in Thomas Bartholin's natural philosophy. I O. P. Grell & A. Cunningham (red.), *Medicine, Natural Philosophy and Religion in Post-Reformation Scandinavia* (s. 117-135), Abingdon: Routledge.
- Pomata, G. (1996). "Observatio" ovvero "historia": Note su empirismo e storia in età moderna. *Quaderni Storici* 91, 173-198.

- Pomata, G. (2005): *Praxis historialis*: The uses of *historia* in early modern medicine. I G. Pomata & N. Siraisi (red.). *Historia: empiricism and erudition in early modern europe* (s. 105-146). Cambridge, Mass.: MIT.
- Rheinberger, H.-J. (1997). *Toward a history of epistemic things: Synthesizing proteins in the test tube*. Stanford: Stanford University Press.
- Siraisi, N. G. (1996). L'”individuale” nella medicina: I “casi clinici”. I R. Cardini & M. Regoliosi (red.). *Umanesimo e medicina: Il problema dell' “Individuale”* (s. 33-62). Rom: Bulzoni.
- Soemmering, S. T. (1799). *Icones embryonum humanorum*. Frankfurt am Main: Varentrapp/Wenner.
- van Miert, D. (red.) (2013): *Communicating observations in early modern letters (1500-1675): Epistolography and epistemology in the age of the scientific revolution*. London: The Warburg Institute.